

הגות וחינוך

הרב שמעון לוי

לעיני

ידידי ויקירי ר' אברהם דון זצ"ל
מנהלו השלישי של החינוך הדתי.
נתבקש לשיבה של מעלה
ביום שבת קודש י"ט באייר ה'תשס"ה

צהר תעשה לתיבה

א. מבוא

דורשי רשומות אמרו על הפסוק בפרשת נח: "צהר תעשה לתיבה"¹ בלשון מליצה², כל תיבה ותיבה שאתה מוציא מפיך תהיה מאירה ומזהירה, דהיינו ברורה בחיתוך אותיותיה ומובנת באמירתה לכל שומעיה. "צהר" מלשון "כשמש בצהרים"³.

בשנים האחרונות אנו עדים לתופעה חמורה בקרב תלמידינו בכל הקשור להיגוי נכון של השפה העברית, אוצר המילים שבפיהם דל, ותערובת של חלקי מילים בשפות זרות השתרבבה לתוך השפה, עד כדי כך שהתלמיד הממוצע אינו מבחין במילים אלה אם מקורם בשפה זרה או מקורם בשפת הקודש.

מכאן ועד לחוסר השליטה במקצועות העבריים שהם תלויי שפה הדרך קצרה ביותר, ובפרט במקצועות הקודש כמו תנ"ך, תושבע"פ ותלמוד, אשר מעבר לידיעת השפה והיגוי נכון של המילים, יש צורך להבין את התוכן והמשמעות של המילה והמשפט הנמצאים בעומק העניין, מעבר להכרת המילה.

יש צורך להתרגל לחשיבה תלמודית מעבר להבנת המילים הארמיות ויש צורך להבין את לשון התורה ולשון חכמים. וכדברי הגמ' במס' עבודה זרה⁴: "לשון תורה לעצמה לשון חכמים לעצמו". וכבר אמר החכם מכל אדם במשלי⁵: "להבין משל ומליצה דברי חכמים וחידותם". וכביאורו של רש"י במקום: "להבין משל ומליצה, שיתנו לך להבין צמקראות שתי דרכים: המשל והמליצה, שיבין את מה המשיל למליצה, ואף מן המליצה לא יסורו לך, שגם היא לריכוס להבין, כשאמר⁶ "להביןך מאשה זרה מנכריה", על הצלי מזרים נאמר, הרי המשל ואף המליצה, שהוליא מלשון צלשון אשה, כן צה וזכר מאשה זרה".

1. בראשית ו', טז.

2. הובא בספר "מעיינה של תורה" בשם ה"שפת אמת".

3. ע"פ הפסוק בעמוס ח', ט "והבאתי השמש בצהרים".

4. דף נח, ע"ב.

5. משלי א', ו.

6. משלי ב', טז.

אין אנו מגלגלים את האשמה לפתחם של מורי הלשון, אשר בוודאי עושים את מלאכתם באמונה. בכלל, אין אנו מחפשים אשמים לתופעה זו, שהיא מסימנייה של תקופת המודרנה שבה שולטים הטלוויזיה, המחשב והאינטרנט, הגורמים במידה רבה, לרדידות המחשבה, לפאסיביות, לאי ניצול הפוטנציאל האישי, לחוסר מאמץ אינטלקטואלי, ומכאן אי הרצון ליגיעה ולעמלה של תורה, ואף לאי שליטה במכמניה של השפה העברית - לשון הקודש - ולהיגוי הנכון, אשר בעקבותיהם שולטת אי בהירות בהבנת הנקרא, הבנת הנשמע והבנת הנלמד.

עם זאת, אנו פונים למורים למקצועות הקודש להקדיש תשומת לב לעקירתה של תופעה זו, הנותנת אותותיה גם במקצועות הקודש. מורי המקצועות הקודש יש בידם לתרום לעושר לשוני של התלמיד, לאוצר מילים גדול ובעל משמעות, להקניית מושגים בהיקף נרחב, ומכאן להבנת הנקרא, הנשמע והנלמד, ולבהירות בהבנת הטקסט הנלמד.

ומכאן לתחום שני, אי הבהירות המאפיינת חלק מן השיעורים של חלק מן המורים המלמדים מקצועות הקודש, לענייך, חלק גדול מן הבעיות המלוות את הוראתם של מקצועות אלה, הוא פועל יוצא של אי בהירות השלטת בחלק מן השיעורים. אי הבהירות באה לידי ביטוי באי הקפדה על קריאה נכונה של הטקסט הנלמד, בחוסר הבהרה והגדרה מדוייקת של מונחים ומושגים ואי עמידה על עומק המשמעות של העניין הנלמד. אל לנו לצפות, שהתלמיד יתחבר לתורה, למשנה ולגמרא, ולכל תחום שהוא בתושבע"פ, אם יוצא מן השיעור והוא חש שהדברים שלמד מעורפלים, מבלבלים, ואינם ערוכים בפיו ובמוחו כמשנה סדורה שיש לה תחילה, אמצע וסוף, וכבר לימדונו חז"ל⁷: "אם ראית תלמיד שלימודו קשה עליו כברזל, בשביל משנתו שאינה סדורה עליו".

במאמר זה ננסה להרחיב על החשיבות והמעלה של לימוד התורה בבהירות, בחדות ובאמירתם של העניינים הנלמדים בצורה ברורה שאינה משתמעת לשתי פנים. כ"כ, נדגים דברינו בדוגמאות חיות מן השדה הן על דרך החיוב והן על דרך השלילה, וע"פ המציאות המשתקפת לנגד עינינו בביקורינו במוסדות החינוך.

- ב -

נפתח בפסוק⁸: "ישר לבי אמרי, ודעת שפתי ברור מללו", וביאר ה"מצודת דוד" על חלקו השני של הפסוק, שהכוונה היא "ודעת שפתי ברור מללו": "ר"ל שפתי יאמרו דעת ברור ונקי מבלי הטעאה וכפל הדבר במלים שונות". הרחיב

7. מסכת תענית דף ת, ע"א.

8. איוב ל"ג, ג.

זאת המלבי"ם בביאורו וכתב: "שלפעמים לא יוכל להמתיק בשפתיו כל אשר במחשבתו, וביחוד בהשגות הבלתי ברורים כל כך ובדברים הנעלמים משכל האדם, שמוכרח לדבר בס במשלים וחידות, וכמ"ש הרמב"ם בהקדמת המורה. אבל שפתי הם מיללו דעת ברור". ממשיך המלבי"ם וקובע שלושה דברים שהם הביטוי המעשי של "שפתי מיללו דעת ברור". וז"ל: "ורצה לומר: א. שהדברים מסודרים אצלו גם טרם יוציאים בשפתיו. ב. שלבו מסכים עם דבריו. ג. שלא ילביש דבריו במשלים רק ידבר דברים ברורים".

בראש ובראשונה הפנייה לציבור המורים. כל מורה וכל מלמד צריך לבדוק בעצמו האם אכן שלוש הנקודות הללו, כפי שקבעם המלבי"ם, מיושמים בדרך ההוראה שלו, ורק לאחר מכן לבדוק בציציותיהם של השומעים, האם אי הבנת הדברים נבעה מבעיות שמיעה, בעיות קליטה או מבעיות שפה וכדו'.

כלי האמנות של כל מורה הם הדיבור והכתיבה, ובזמנינו גם המחשב, דרכם הוא מגיע ללבם של תלמידיו ובאמצעותם הוא משיג את מטרותיו המטריאליות והחינוכיות. על כן, כלים אלה צריכים להיות זכים וצחורים, מאירים ומוזהרים כזוהר הרקיע, בהירים וחדים ואינם משתמעים לשתי פנים. דיבור המשתמע לשתי פנים עלול להביא לידי טעות ופעמים ואף לידי מכשול, ופעמים רבות זה מסתיים באי הבנה, באי תקשורת ואף באי נעימות. לרבים מוכר המעשה הידוע בבני פפוניא, כאשר רב מתנה דרש בפניהם ואמר משפט קצר, שלא ללוש מצה לפסח אלא במים שלנו, דהיינו שלנו בלילה במנותק מן המעיין, כדי שיצטננו ויתקררו במקום מוצל, ולא ללוש במים שנשאבו מיד מן המעיין, אבל ציבור השומעים הבינו את המילה "שלנו" במשמעות שלנו ולא שלכם, וכתוצאה מאי הבנה זו, הביאו למחרת את כדיהם וכליהם לרב מתנה כדי שיתן להם מים משלו כפי שהבינו מדבריו. ואלו דברי הגמ' במס' פסחים⁹: "אמר רב יהודה אשה לא תלוש אלא במים שלנו. דרשה רב מתנה בפפוניא. למחר, אייתו כולי עלמא חצבייהו ואייתו לגביה ואמרו ליה הב לן מיא, אמר להו, אנא במיא דביתו אמרי".

הנה לכאורה מעשה זה בבני פפוניא לא התבאר לשם מה הובא ונכתב בגמרא, ומה הוא בא ללמד. ה"בית יוסף" על ה"טור" בהלכות פסח¹⁰, בעניין מחלוקת רש"י ורי אליעזר ממיץ המובאת ב"טור": "אין לשין אלא במים שלנו, לרש"י לאו דוקא שלנו לילה אחד אלא שעברו עליהם שתיים עשרה שעות משנשאבו. ולפי הרי אליעזר ממיץ צריך שלא יהיו במחובר משנכנס הלילה, שבליילה מעיינות רותחין, והשואבן בערב עם שקיעת החמה מותרין מיד". הביא הב"י את דברי בה"ג והסמ"ג שמדבריהם עולה, שנחלקו רש"י והרי אליעזר

9. דף מב, ע"א.

10. אורח חיים סימן תני"ה.

מממיץ גם בפשט הגמ' שהרי הגמ' הביאה את מחלוקת מר זוטרא ורב אשי באשה שעברה ולשה האם מצה זו מותרת או אסורה. מחלוקת זו של מר זוטרא ורב אשי הובאה בגמ' לאחר דבריו של רב יהודה: "אשה לא תלוש אלא במים שלנו", והמעשה בבני פפוניא, ולאחר דברי רבא האומר: "אשה לא תלוש בחמה ולא בחמי חמה...".

ואלו דברי הגמרא: "איבעיא להו עברה ולשה מהו, מר זוטרא אמר מותר רב אשי אמר אסור". וידוע שהלכה כרב אשי. ונחלקו רש"י ורי אליעזר ממיץ - ע"פ ביאורם של הבה"ג והסמ"ג - במה חלקו מר זוטרא ורב אשי. רש"י כתב: "עצרה ולשה - בחמין", כלומר לפי רש"י, מחלוקתם מתייחסת לדבריו של רבא שאמר: "אשה לא תלוש בחמין", ונשאלה שאלה מה הדין אם עברה ולשה בחמין, האם מצה זו מותרת או אסורה, ובוה נחלקו מר זוטרא ורב אשי. אבל רי אליעזר ממיץ למד, שמחלוקת זו מתייחסת גם לדברי רב יהודה האומר: "אשה לא תלוש אלא במים שלנו", ועל כך איבעיא להו: "עברה ולשה מהו", כלומר אם עברה האשה ולשה במים שלא לנו מן הדין, ועל כך נחלקו מר זוטרא ורב אשי והלכה כרב אשי שהמצה אסורה, אם האשה עברה במזיד ולשה במים שלא לנו. ומזה מדויק רי אליעזר ממיץ וקובע, שדווקא אם עברה במזיד ולשה במים שלא לנו המצה אסורה כרב אשי דהלכתא כוותיה, אבל אם שגגה ולשה במים שלא לנו - המצה מותרת. והוא מוכיח זאת מהמעשה בבני פפוניא. וז"ל שם:

"וואומר הי"ר אליעזר ממיץ דוקא עברה, שהזידה ולשה, אבל אם שגגה ולשה מותר. ולכתחילה לשין בהם היכא דלא אפשר. כדקאמר בשלהי כל שעה⁹ דרב רב מתנה בפפוניא אשה לא תלוש אלא במים שלנו, למחר, אייתי כ"ע חצבייהו לגביה, ולא מצינו שהתענו מלאכול. ופי' רש"י הטעם דמים שלנו, לפי שהחמה מהלכת בימי ניסן, שהוא עדיין מימות הגשמים, בשיפולי רקיע, ומעיינות רותחים. ולפי טעמו השואבן בבוקר ומשהן עד הערב מותר, ומההוא דפפוניא אין ראייה מעתה. אך נראה לי הטעם, לפי שהחמה מהלכת בלילה תחת הקרקע כחכמי אומות העולם בפרק מי שהיה טמא¹¹, ואמר רבי נראים דבריהם. הלכך אין להם תקנה אלא שלא יהיו בלילה במחובר. ולפי זה הטעם, השואבות בתחילת הלילה מותרות מיד, ולפי זה הטעם אסור לאקר שאיבתן לאחר התחלת הלילה, עכ"ל הרב רי אליעזר ממיץ... והרב הגדול הי"ר אליהו מזרחי ז"ל פירש יולא מצינו שהתענו מלאכול, נראה שהוא סובר, שדרשת רב מתנה בפפוניא בתוך ימי הפסח היה, לאחר שראה שהיו לשין במים שלא לנו. וכשאמר להם: 'אנא בדבייתי קאמינא, מסתמא התיר להם באותו יום ללוש במים שלא לנו. שאם תאמר שבאותו יום לא אכלו מצה אלא פירות וכיוצא בהם, למה לא הזכירו זה בתלמוד ללמדנו זה הדין...".

11. מסי' פסחים דף צד, ע"ב.

מדברי הראשונים שהובאו ב"בית יוסף", אכן מעשה זה בבני פפוניא בא ללמד לעניין לישת מצה במים שלא לנו, וכמחלוקת הראשונים בעניין זה¹².

אך לעניין נראה ללמוד לעניינינו מהמעשה דבני פפוניא, מה היא המעלה והחשיבות של אמירות חד משמעיות שאינן משתמעות לשתי פנים, ומה הן ההשלכות והתוצאות העלולות לצאת מאמירות שאינן חד משמעיות המשתמעות לשתי פנים. רב מתנה שדרש לפניהם, היה ברור לו שמשמעות המילה "שלנו" שהמים לנו בלילה בבית, שהרי לא היה מקום כלל לחשוב שיש עדיפות למים שלו על פני המים שלהם, אבל ציבור השומעים טעו בכוונתו, וכדברי רש"י¹³: "ובלשון הקודש היו דורשין וכסדרים השומעים שמים שלו כולו אומר". אמנם טעות זו בהבנה גרמה לאי נעימות רבה, כאשר כל בני העיר מביאים כלים רקים לביתו של רב מתנה כדי למלא אותם במים, ולא יצא מכשול מזה, אבל גם מעשה שיש בו אי נעימות, כמקרה זה, יש בו כדי ללמד על הערך של אמירות חד משמעיות שאינן משתמעות לשתי פנים¹⁴.

- ג -

נעין בנושא אחר שהוא קרוב ללבנו מאוד והוא נושא "התפילה", וממנו נלמד לעניינינו. כידוע, מן התורה אין לתפילה נוסח קבוע, וכל אדם שהתפלל, ביקש בקשות ושפך שיחו לפני בורא עולם, בשפה בה דיבר ובנוסח שבו בחר בכל פעם שהתפלל. עד שבאו אנשי כנסת הגדולה ותיקנו נוסח תפילה שאותו אנו אומרים עד היום הזה. הסיבה שבגללה תיקנו אנשי כנסת הגדולה נוסח אחד לכולם היא, בגלל שלא כל אחד יכל להגות מילות התפילה שבלבו בשפה ברורה אלא בשיבוש ובתערובת של שפות זרות, וכדי שתהיה התפילה שגורה בפי כל בלשון

12. עיין ברא"ש בסוגיה זו בסוף פרק "כל שעה".

13. בד"ה "דרשה רב מתנה".

14. וראיתי לאדמו"ר מקלויזנבורג זצ"ל בשו"ת "דברי יציב" חלק יו"ד סימן י"ד בפיסקה "ומידי דברי", שלמד גם כן מהמעשה דבני פפוניא עניין חינוכי אחר שאינו קשור כלל לדין אפיית מצות במים שלנו, וז"ל שם:

"ומידי כותבי בזה הרהרתי בהגמי פסחים דף מב, ע"א יאשה לא תלוש אלא במים שלנו זרחה רב מתנה בפפוניא למחר אייתו כו"ע חצבייהו ואתו לגביה וא"ל הב לן מיאי וכוי עיי"ש, וצ"ב לאיזה צורך מובא כל הסיפור. אלא להשמיענו ישרם ותמימותם של אנשי פפוניא, דכששמעו מפי רב מתנה דבעי מים שלנו שכל הלכות וסדר אפיית המצות אינם לפי שכל האנושי, ענו ואמרו אין לנו אלא דברי חכמים ואנחנו לא נדע מה נעשה ואיזה מים לשאוב, ובאו לחכם כרב מתנה שיתן להם מים שלנו שהם בוודאי כשרים לאפייה והבן. ובעוה"ר זהו קלקול דורנו שמחשיבים את חכמת האומות יתר מאמיתות תוה"ק ועוזבים מקור מים חיים לחצוב להם בארות נשברות.

צחה זכה ונקיה. וכדברי הרמב"ם במשנה תורה¹⁵ וז"ל:

"מצות עשה להתפלל בכל יום שנאמר ועבדתם את ה' אלקיכם, מפי השמועה למדו שעבודה זו היא תפילה שנאמר 'ולעבדו בכל לבבכם' אמרו חכמים אי זו היא עבודה שבלב זו תפילה, ואין מנין התפילות מן התורה, ואין משנה התפילה הזאת מן התורה, ואין לתפילה זמן קבוע מן התורה.

אם היה רגיל מרבה בתחינה ובקשה ואם היה ערל שפתים מדבר כפי יכולתו ובכל עת שירצה, וכן מנין התפילות כל אחד כפי יכולתו, יש מתפלל פעם אחת ביום, ויש מתפללין פעמים הרבה, והכל יהיו מתפללין נוכח המקדש בכל מקום שיהיה, וכן היה הדבר תמיד ממש דבינו ועד עזרא.

כיוון שגלו ישראל בימי נבוכדנצר הרשע נתערבו בפרס ויון ושאר האומות ונולדו להם בנים בארצות הגוים ואותן הבנים נתבלבלו שפתם והיתה שפת כל אחד ואחד מעורבת מלשונות הרבה וכיוון שהיה מדבר, אינו יכול לדבר כל צורכו בלשון אחת אלא בשיבוש שנאמר 'זבניהם חצי מדבר אשדודית' וגוי ואינם מכירים לדבר יהודית וכלשון עם ועם. ומפני זה כשהיה אחד מהן מתפלל תקצר לשונו לשאול חפציו או להגיד שבח הקדוש ברוך הוא בלשון הקודש עד שיערבו עמה לשונות אחרות, וכיוון שראו עזרא ובית דינו כך, עמדו ותיקנו הם שמונה עשרה ברכות על הסדר, שלוש ראשונות שבח לה' ושלוש אחרונות הודיה, ואמצעיות יש בהן שאלת כל הדברים שהן כמו אבות לכל חפצי איש ואיש ולצרכי הציבור כולן, כדי שיהיה ערוכות בפי הכל וילמדו אותן ותהיה תפילת אלו העלגים תפילה שלימה כתפילת בעלי הלשון הצחה, ומפני ענין זה תיקנו כל הברכות והתפילות מסודרות בפי כל ישראל כדי שיהא ענין כל ברכה ערוך בפי העלג".

ר' דוד אבודרהם בספרו "אבודרהם", ספר מיוחד במינו בנושא התפילות, הביא טעם זה המובא ברמב"ם והרחיבו בלשונו הצחה וז"ל¹⁶:

"ואין לתפלה זמן קבוע מן התורה התמימה, ולפיכך נשים ועבדים חייבים להתפלל מפני שהיא מצות עשה שלא הומן גרמא. וגם אין לתפילות מנין מן התורה, אלא כל אחד ואחד בכוונה גמורה מתפלל בכל עת שירצה אם מעט ואם הרבה יעלה לרצון וירצה. וכן היה הדבר מימות משה רבינו ועד זמן שחרב בית קודשנו

15. הלכות תפילה פרק אי הלכה ג וד.

16. "אבודרהם" שער שני "תקון התפלות וענייניהם".

ותפארתנו וגלו ישראל בין אומות העולם בעבור הטאם ומעללם ונתערבו בתוך העמים ההם כמו שנא' ¹⁷ 'ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם', ונולדו להם בנים בארצותיהם ואותם הבנים אשר קמו אחריהם היתה שפתם משובשת ומעורבת מלשונות נכריות, מואביות, עמוניות, אדומיות, צדוניות, חתיות כמו שנא' ¹⁸ 'ובניהם חצי מדבר אשדודית ואינם מכירים לדבר יהודית וכלשון עם ועם'. ולא היה יכול אחד מהם להתפלל ולדבר כל צורכו בלשון עברי כי אם בשיבוש ותערובת לשון נכריה ותהיה לשון האמת לכלה וחרץ ותכחד מן הארץ.

וכאשר ראו אנשי כנסת הגדולה זאת הרעה החולה, אמרו לכו ונלכה באור אלקינו ונשלמה פרים שפתינו, אנחנו וכל קהל עדתינו, ולתקן התפילה הנקראת עבודה, אשר על הלשון כבדה, בשפה ברורה ובלשון קצרה, זכה וברה וישרה, מחלאת לשון נכריה מטוהרה, כדי שתהיה על הלשון קלה ובפה שגורה, עד שנהיה כולנו יחד מתפללין בשפה באחת ובלשון אחת. ונתקבצו כולם ותיקנו ¹⁹ להתפלל לפני חי העולמים שמונה עשרה ברכות... וכן תיקנו ברכות רבות ותפילות אחרות אשר הם בפי כל ישראל סדורות כדי שיהיה ענין כל ברכה ערוך בפי כל הדורות בלשון צחה מאושרה ונכוחה.

והרי התפילה היא בין האדם המתפלל לבין בוראו, ואינה עניינם של אנשים אחרים. והקבי"ה שומע ומבין תפילתו של כל אדם בכל שפה ולשון ואף אם משובשת היא, הרי הקבי"ה מבין ללבו של המתפלל, ומה בכך אם מתובלת היא בלשון נכרים. אע"פ כן אנשי כנסת הגדולה ראו לנכון לעקור תופעה זו, המכונה בפיו של ר' דוד אבודרהם בשם: "הרעה החולה", וראו לנכון לתקן: "תפילה זכה וברכה וישרה, מחלאת לשון נכריה מטוהרה". קל וחומר בשפה בה מדבר איש לרעהו, אשר צריך להבין את מילותיו ואת כוונותיו של הדובר אליו. קל וחומר בן בנו של ק"ו כאשר מדובר בין תלמיד לרבו אשר אמור לאלפו בינה וללמדו חכמה, אם שפת רבו אינה ברורה ומילותיו אינן חד משמעיות, והדברים הנאמרים מעורבבים ומעורפלים וחוסר הבהירות שולטת בהם. לא די בכך שאין שיעורים אלה מצעידים את התלמיד לקראת המטרות החשובות של לימוד תורה ואהבת תורה וכו', אלא אף מצעידים אותו כמה צעדים אחורה והתוצאות ידועות ולא צריך להרחיב בהם.

17. תהלים ק"ו, לה.

18. נחמיה י"ג, כד.

19. מסי ברכות לג, ע"א.

גם בלומד תורה לעצמו, החמיר מאוד הזוהר הקדוש במי שמוציא בפיו דברי תורה בהבלעה או בהלעטה ולא מילים שלמות וברורות. וז"ל הזוהר הקדוש²⁰:
 "שטו העם ולקטו"²¹, אינון לקוטות דפסקות דמתניתא. יוטחנו בריחיים, מהכא מאן דאפיק מילין דאורייתא צריך למטחן לון בשיניים, ולאפקא מילין שלימין, ואינון מילין אתקריאו שלמים. ואוחרנין דאינו שטין דאכלין מילין בהלעטה, ולא טוחנין לון בטוחנות דילהון ובשינהון, מה כתיב בה 'הבשר עודנו בין שניהם ואף ה' חרה בעם'. דאינון מגזעא דמאן דאמר²² 'הלעיטני נא'.
 ובתרגום לעברית: "שטו העם לקטו". אלו ליקוטים של פסקי המשנה. "יוטחנו בריחיים", מכאן מי שמוציא דברי התורה צריך לטחון אותם בשיניים, ולהוציא דברים שלמים. ואלו דברים נקראים שלמים. ואחרים שהם שוטים שאוכלים דברים בהלעטה, ולא טוחנים אותם בטוחנות שלהם ובשיניהם, מה כתוב בהם "הבשר עודנו בין שיניהם ואף ה' חרה בעם", שהם מגזע של מי שאמר "הלעיטני נא".

- ד -

הלכות ק"ש ותפילה מבליטים במיוחד את הקריאה הנכונה והגיית האותיות בצורה נכונה ומדוייקת, הן כדי שלא תתחלף אות באות ותקבל משמעות אחרת והן כדי לבטא את המילה כהוייתה וכצורתה, והן כדי שלא תיבלע אות כל שהיא בשטף האמירה אף אם אין שינוי במשמעות המילה.
 ידועה מחלוקת ר' יוסי ור' יהודה בעניין קריאת שמע אם קראה ולא דיקדק באותיותיה המובאת במס' ברכות²³: "קרא ולא דקדק באותיותיה [רש"י = לפרשן יפס בשפתיו] ר' יוסי אומר יצא ר' יהודה אומר לא יצא". אמנם נפסקה ההלכה כר' יוסי שאם קרא ולא דיקדק באותיותיה יצא ידי חובה. אבל זה בדיעבד, כפי שמשמע מלשון המשנה, אבל לכתחילה ודאי שחייב אדם לדקדק בתכלית הדקדוק בקריאתה. וכמובא שם בגמ' בהמשך:
 "תני רב עובדיה קמיה דרבא 'ולמדתם' שיהא לימודך תם שיתן ריווח בין הדבקים. עני רבא בתריה כגון על - לבבך, על - לבבכם, בכל - לבבך, בכל - לבבכם, עשב - בשדך, ואבדתם - מהרה, הכנף - פתיל, אתכם - מארץ".

20. פרשת פינחס רעיא מהימנא דף רט"ו, ע"א.

21. במדבר י"א, ח.

22. בראשית כ"ה, ל.

23. דף טו, ע"א.

וכן פסק הרמב"ם²⁴: "וצריך לדקדק באותיותיו ואם לא דקדק יצא". וכל זה באמירת ק"ש שהיא בינו לבין קונו בינו ובין עצמו, ולכן גם הבטיחו חכמים שכר לקורא ק"ש כתיקונה. וכדברי הגמ' בברכות שם: "אמר ר' חמא בר' חנינא כל הקורא ק"ש ומדקדק באותיותיה מצננין לו גיהנם שנאמר²⁵ 'בפרש שדי מלכים בה תשלג בעלמון'. אל תקרי בפרש אלא בפרש, אל תקרי בעלמון אלא בעלמות" [רש"י - בפרש שדי, אס תפרש שדי וחצדיל חיצות של מלכות שמים, מלכיסן זה תשלג בעלמון, התורה אשר זה מלכיס ימלוכו תשלג ותלגן לך את כל המות].

בהלכות הנוגעות לציבור כגון מינוי שליח ציבור, או כהן הנושא את כפיו ומברך את הציבור, נפסק להלכה שאין ממנין שליח ציבור שאין שפתו ברורה, וכן כהן כזה אינו נושא את כפיו, וזאת ע"פ הברייתא שהובאה במס' מגילה²⁶: "אין מורדין לפני התיבה, לא אנשי בית שאן, ולא אנשי בית חיפה, ולא אנשי טבעונין, מפני שקורין לאלפין עיינין ולעינין אלפין". וכן מובא שם לגבי כהן: "אמר רב אסי חיפני ובישני לא ישא את כפיו" [רש"י - חיפני ובישני, כהן שהוא מאנשי חיפה ומאנשי בית שאן מגמגמין בלשון הן. מפני שקורין לאלפין עיינין ולעינין אלפין, ואם היו עושין ברכת כהנים, היו אומרים יאר - יער ה' פניו, ולשון קללה הוא, כי יש פנים שיחפרשו לשון כעס כמו²⁷ 'פני ילכו' את פני²⁸ ומתרגמין ית רוגזו. ומע"ן עושין אלפי"ן ופוגמין תפולתן].

הרי לנו שבדברים בהם היחיד מוציא את הציבור ידי חובתו, אם אין שפתו ברורה, קבעו חכמים שמוטב שיבטל מצות עשה המוטלת על הכהן לברך את ישראל, מאשר שישא את כפיו. אמנם בכהן אם יש חשש שמילותיו ישמעו כקללה במקום ברכה, הרי שפשוט שלא ישא כפיו, שהרי אינו מברך אלא מקלל, אבל גם במילים שאין הגייתן הלא נכונה נשמעת כקללה אם הכהן מגמגם לא ישא את כפיו.

וכך פסק הרמב"ם בהלכות נשיאת כפים²⁹:

"ששה דברים מונעים נשיאת כפים. הלשון, והמומין, והעבירה, והשנים, והיין וטומאת הידיים. הלשון כיצד, העלגים שאין מוציאין את האותיות כתיקונן, כגון שקורין לאלפי"ן עייני"ן ולעיני"ן אלפי"ן, או לשבולת סבולת, וכיוצא בהם, אין נושאים את כפיהם. וכך כבדי פה וכבדי לשון שאין דבריהם ניכרים לכל אין נושאים את כפיהם".

24. הלכות קריאת שמע פרק ב' הלכה ח'.

25. תהלים ס"ח, טו.

26. דף כד, ע"ב.

27. שמות ל"ג, יד. "ויאמר פני ילכו והניחותי לך".

28. ויקרא כ', ג. "ואני אתן את פני באיש ההוא והכרתי אתו מקרב עמו...".

29. פרק ט"ו הלכה א'.

וכך פסק הרמב"ם גם בהלכות תפילה³⁰ וז"ל: "וכן העלג כגון שמי שקורא לאל"ף עי"ן או לעי"ן אל"ף, וכל מי שאינו יכול להוציא את האותיות כתיקונן, אין ממנין אותו שליח ציבור".

לעניינינו, הר"מ או המורה לגמרא הוא בבחינת שליח ציבור, ולכן הציבור שהם תלמידיו צריכים להבין את אמירותיו ואת כוונותיו. בלימוד תורה הבעיה הרבה יותר חריפה, שהרי אי הבנה גוררת אחריה אי הבנה, והלומד מאבד כל קשר לסוגיה הנלמדת, עד לכדי התנתקות מוחלטת. אף הלומד לעצמו, אם אין הדברים נהירים לו, ואינו מבין אותם, אין ערך ללימוד תורה זה, כמו שכתב להדיא ה"מגן אברהם" על דברי המחבר שכתב³¹: "קבעו לשנות אחר פרשת התמיד פרק איזהו מקומן וברייתא דר' ישמעאל, כדי שיזכה כל אדם ללמוד בכל יום, מקרא, משנה וגמרא. דברייתא דר' ישמעאל הוי במקום גמרא שהמדרש כגמרא". וכתב על כך המג"א בד"ה "ללמוד בכל יום" וז"ל: "נראה לי דוקא בזמניהם שהיו מבינים לשון תרגום, אבל עכשיו שאין מבינים צריכים ללמוד להבין. דאם לא כן, אינו נחשב ללימוד. ואף בתפילה מוטב להתפלל בלשון שמבין כמו שכתבתה³², מ"מ י"ל שאף שהוא אינו מבין, הקב"ה יודע כוונתו ומבין, אבל אם אומר המשנה ואינו מבין, אינו נקרא לימוד, לכן צריכים ללמוד הפירוש".

ואכן הבחנה זו בין תפילת יחיד ללימוד תורה, דבתפילת יחיד אם אינו מבין מה שאומר, עדיין יש ערך וחשיבות לתפילה זו, שהרי הקב"ה מבין אותו ואת כוונותיו, כעולה מדבריו של ר' יהודה חסיד בספרו "ספר חסידים"³³ וז"ל:

"אם יפלא בעיניך על אותן המגמגמין בלשון וקוראין לחי"ת ה"א ולש"ן סמ"ך ולקו"ף טי"ת ולר"ש דלי"ת, איך מתפללים או איך קוראים בתורה ואומרים דבר שבקדושה, כשמגיעים לנפשנו וחכמה לא נמצאו מחרפים ומגדפים? אל תתמה על החפץ, כי בוראנו אשר הוא בוחן לבות אינו שואל כי אם לב האדם אשר יהיה תמים עמו, ואחרי שאינו יודע לדבר כענין, מעלה עליו כאלו אומר יפה. וכן אותם הקוראים פסוקים דומרה בקול דם ונעים זמר, ואינם יודעים הפסוקים ואומרים בטעות, תפילתם זמירותם מתקבל כריח ניחוח. וגם הקב"ה שמח עליו שמחה גדולה ואומר כמה הוא מזמר לפני לפי דעתו, על-זה נאמר³⁴, "ודגלו עלי אהבה" מעילתו עלי אהבה. "במשפט לא ימעל פיו"³⁵ מתרגמין לא ידגל פומיה".

30. פרק חי הלכה י"ב. וכך גם נפסק להלכה בשי"ע או"ח סימן נ"ג סעיף י"ב.

31. או"ח סימן נ" סעיף א'.

32. סוף סימן ק"א.

33. סימן י"ח.

34. שיר השירים ב', ד.

35. משלי ט"ז, ג.

אך ודאי גם בעל "ספר חסידים" יסכים שבלימוד תורה לא שייך טעם זה ואם אינו מבין מה הוא אומר אין ערך ללימוד זה וכדברי המג"א, אף אם לומד לעצמו וק"ו אם מלמד לאחרים.

- ה -

לכאורה, דברי המג"א נסתרים מגמרא מפורשת במסכת עבודה זרה³⁶ דאיתא התם: "ואמר רבא לעולם ליגריס איניש ואע"ג דמשכח, ואע"ג דלא ידע מאי קאמר. שנאמר³⁷ 'גרסה נפשי לתאבה', 'גרסה' כתיב ולא כתיב טחנה" [רש"י - גרסה, לשון גרש כרמל³⁸, שלא היה עומן הדק, אלא כריחיים של גרוסות המחלקים חיטה לשניים או לארבעה לזורך מאכל...].

הרי שלימוד גירסא ללא הבנה יש לו ערך. אך נראה ליישב את המג"א ע"פ דבריו של ר' אליעזר פאפו בספרו "פלא יועץ"³⁹ וז"ל:

"אמנם ראוי לאדם... ולא יאבד הזמן יקר הערך, שיכול לקנות בו ידיעה, אל יוציאנו לבטלה. וכבר כתבו הפוסקים, שמי שיכול לפלפל בחכמה ולקנות ידיעה חדשה, ומוציא הזמן בלימוד תהלים וזוהר וכדומה, לגבי ידיעה חשיב ביטול תורה. וכל שכן וקל וחומר אם מתעסק בדברים בטלים בהיות לאל ידו לקנות ידיעות התורה ומצוותיה, בודאי יגדל עונשו יותר ממי שאינו יכול לקנות אי מחמת חסרון ידיעה וחסרון מי ילמדנו. כי בודאי האיש המוצא מי שלימדנו, אין פוטר אותו ליום הדין חסרון ידיעתו, שיש לו לילך אצל חכם וילמדנו, וכבר שנינו⁴⁰ 'איזהו חכם הלומד מכל אדם'⁴¹.

העולה מדבריו, שיש הבדל בין אדם שיש ביכולתו להעמיק ולהבין לבין מי שאין ביכולתו להעמיק ולהבין. מי שיש לו את היכולת ואת האפשרויות להבין את מה שהוא לומד, מחובתו ללמוד ולהבין ואם עוסק בדברים שאינו מבין בהם כגון קורא תהלים וכדו', יתבעו אותו על כך. אבל מי שלא חננו הקב"ה בהבנה,

36. דף יט, ע"א.

37. תהלים קי"ט, ב.

38. ויקרא ב', יד: "ואם תקריב מנחת בכורים לה' אביב קלוי באש גרש כרמל...".

39. אות י' במערכה "ידיעה".

40. מסי' אבות פרק ד' משנה א.

41. עיין בסי' "פלא יועץ" באות ת' במערכת "תהלים" שאינו שולל לגמרי אמירת תהלים, מאחר שיש כוח סגולי באמירתו, אך בדבריו הוא מגביל עניין זה לפעם אחת בשבוע, וז"ל שם: "הנה כי כן לא יגרע מצדיק ללמוד כל ספר תהלים בכל שבוע מידי שבת בשבתו, ואף שכתבו התוס' שמי שיכול ללמוד הלכות ופולפולים ועוסק בתהלים חשבו ביטול תורה לגבי ידיעה, מ"מ, ללמוד אותם פעם אחת בשבוע, לא נאמר זה, ועת לכל חפץ".

אין עליו כל תביעה אם קורא ואינו מבין. לפי זה, אין תמיהה על המג"א מהסוגיה דמסי ע"ז. הסוגיה במסי ע"ז עוסקת באדם שחשקה נפשו בתורה אבל לא ניחון ביכולת ההבנה וגם אין מי שילמדו בהבנה, וכפי שעולה מדברי רש"י במסי ע"ז שם בד"ה "ידלא ידע מאי קאמרי" - שאין רבו יודע לפרש לו כלום". כלומר, אינו מוצא רב שיודע לפרש לו את הכתוב ולהבינו. אבל הוא מעצמו עושה כפי יכולתו, וכפי שעולה מדברי רש"י שם בד"ה "גרסה נפשי לתאבה - מרוצ תאוותי לתורה הייתי שובר לפי היכולת, אע"פ שאיני עומה הדק ליכנס בעומקה". אבל המג"א עוסק במי שיש בכוחו וביכולתו להבין, והוא מתרשל ואינו רצה להעמיק ולהבין, עליו כותב המג"א שאין לימודו לימוד.

הבחנה זו גם עולה מדברי התוס' במסי ע"ז⁴² שהביאו את דברי הגמ' במסי שבת⁴³. ואלו דברי הגמ':

"אמר ר' אבא אמר ר' שמעון בן לקיש שני תלמידי חכמים המדגילים זה לזה בהלכה, הקב"ה אוהבן, שנאמר⁴³ 'ודגלו עלי אהבה'. אמר רבא והוא דידיעי צורתא דשמעתא, והוא דלית להו רבה במתא למיגמר מיניה".

כאמור, התוס' ביארו גמרא זו כך וז"ל: "שני תלמידי חכמים המדגילין זה לזה בהלכה הקב"ה אוהבן, שנאמר ודגלו עלי אהבה, ומפרש ר"ת המכחישין זה לזה ואינם עומדים על העיקר, אפילו הכי הקב"ה אוהבן, ולהכי קאמר והוא דידיעי צורתא דשמעתא ולית להו רבה במתא למיגמר מיניה". עכ"פ, הרי"מ והמורה לגמרא חובתם ללמד את תלמידיהם ולהבינם כל מה שנלמד הבנה בהירה וברורה, וכל שיעור שיש בו אי הבנה כל שהיא או בחלקו או אף בדבר אחד מכל הנלמד, יש בו פגיעה בלימוד התורה בכלל ובלימוד הגמרא בפרט.

- 1 -

ועתה לאי הבהירות השלטת בחלק משיעורי הגמרא של חלק מן המורים והר"מים. כל דבר הנלמד בשיעורי הגמ' חייב להילמד בצורה יסודית ומבוססת, דברים הנאמרים והנורקים לחלל הכיתה שאינם מבוססים, שאינם מוגדרים, יוצרים חלל ריק בלבו של התלמיד. כוונתנו לכל דבר הנלמד, פשוטו כמשמעו.. נדגים את הדברים כפי שמשקפים בלימוד הגמרא.

פעמים רבות הגמ' לומדת דין מסוים מפסוק בתורה, כאשר ברוב המקרים הגמ' מביאה את המילה האחת או שתי מילים מהם נלמד הדין, ולא מביאה את

42. דף כב, ע"ב תוסי בד"ה "רגלא בחבריה ידעי".

43. דף סג, ע"א.

הפסוק בשלמותו, ובוודאי שאין הגמי מביאה את הפרשה העוסקת בנושא ממנו נלקחה מילה זו. הר"מ או המורה לגמרא המלמד את תלמידיו סוגיה זו מבלי להביא את תלמידיו לעיין בתורה באותה פרשה, כדי ללמוד את הנושא עליו מדברת התורה ומה נלמד מהמילה הבודדת שהובאה בגמי תוך כדי הקשרה לנושא, והוא מלמד את הדין מהמילה הבודדת בלבד, יוצר אצל תלמידיו חוסר בהירות, טשטוש ופוגע בהבנת הסוגיה. במקום שהר"מ והמורה לגמרא אינו מנצל הזדמנות זו כדי ליצור אצל תלמידיו חיבור בין התני"ך ובין תושבע"פ, ולהרגיל את תלמידיו לראות את הרצף שבין תורה שבכתב לתושבע"פ, אלא אף גורם להרחקתם מן המקורות.

נדגים דברינו מן המציאות כפי שמתגלה לעינינו בשדה. בביקורי באחד המוסדות נקלעתי לכיתה שבה הר"מ לימד את סוגיית "עבד עברי" במסכת קידושין⁴⁴. על הדין הראשון במשנה "עבד עברי נקנה בכסף", שאלה הגמי מנלן! מהו המקור מן התורה שממנו למדים שעבד עברי נקנה בכסף. ותשובת הגמי: "אמר קרא 'מכסף מקנתו' מלמד שנקנה בכסף". הר"מ לא טרח לפתוח חומש כדי לעיין בפרשה בה כתובות שתי מילים אלה ובאיה נושא היא עוסקת. כמובן, שהתלמידים הבינו שהפרשה עוסקת בקנין של עבד עברי שהתורה מלמדת שהוא נקנה בכסף.

אם הר"מ היה טורח לפתוח חומש ולעיין בפרשה זו היה מגלה, שהפרשה⁴⁵ עוסקת בדין גאולת קרובים, והתורה באה ללמד, שאם עבד עברי נמכר לגוי מצווים אנו לגאלו מיד הגוי "אחרי נמכר, גאולה תהיה לו אחד מאחיו יגאלנו", וכסהברו של רש"י במקום: "גאולה תהיה לו מיד. אל תנימכו שיממע עד שנת היובל". אלא שבפירוט שפירטה תורה כיצד מחשבין זאת: "וחשב עם קונוהו משנת המכרו לו עד שנת היובל... והיה כסף ממכרו במספר שנים כימי שכיר יהיה עמו. אם עוד רבות בשנים לפיהן ישיב גאולתו מכסף מקנתו"... ואם לא יגאל באלה יוצא בשנת היובל...". כתבה תורה, שחישוב גרעון כסף נעשה ע"פ סכום הכסף שבו הוא נקנה, ומכאן אנו למדים שעבד עברי נקנה בכסף, אבל לא שפרשה זו עוסקת בקנין עבד עברי בכסף, כפי שהבינו התלמידים בטעות.

עיון בפרשה זו הוא הכרח גם מצד הבנת הסוגיה בהמשך. שהרי בהמשך הסוגיה הובאה ברייתא דרבי וברייתא דר' יוסי ור"ע המתייחסות לפרשה זו, וכדברי הברייתא⁴⁶: "ואם לא יגאל באלה רבי אומר באלה הוא נגאל ואין נגאל בשש...". "לא יגאל באלה ר' יוסי הגלילי אומר באלה לשחרורו בשאר כל אדם

44. דף יד. לא נכנס בדיון זה לשאלה של בחירת החומר, מה ראה הר"מ ללמד סוגיה זו בדווקא, כי נושא בחירת חומר, הוא נושא בפני עצמו, עליו כתבנו בהזדמנות אחרת, אבל אם בכל

זאת הר"מ מחליט ללמד סוגיה זו, צריך ללמד אותה כדבעי.

45. ויקרא כ"ה, מז-נה.

46. דף טו, ע"ב.

לשעבוד, ר"ע אומר באלה לשעבוד בשאר כל אדם לשחרור...". וללא עיון ולימוד של הפרשה אין להבין סוגיא זו.

מה עוד שהגמרא מיד בתחילת הסוגיה שואלת: "אשכחן עבד עברי הנמכר לעובד כוכבים הואיל וכל קניינו בכסף, נמכר לישראל מנלן", הרי שלהבנת שאלת הגמ' יש גם הכרח לעיין בפרשה, כדי להוכיח שאכן הפרשה עוסקת בנמכר לעובד כוכבים, וכמו שכתוב בתחילת הפרשה: "וכי תשיג יד גר ותושב עמך ומך אחיך עמו ונמכר לגר תושב עמך...". אמנם רש"י במקום מציין פסוק זה, אך כדרכו של רש"י, אין הוא מביא את הפסוק כולו הנצרך להבנת העניין, והוא סומך על הלומד שיעיין באותה פרשה, כדי ללמוד ממנה שאכן הפרשה עוסקת בעבד עברי הנמכר לעובד כוכבים.

בעיה זו חזרה על עצמה גם בהמשך הסוגיה, שהרי על שאלת הגמרא: "אשכחן עבד עברי הנמכר לעובד כוכבים הואיל וכל קניינו בכסף, נמכר לישראל מנלן"? ענתה הגמ': "אמר קרא 'והפדה' מלמד שמגרעת פדינוה ויוצאה". גם כאן, הרי"מ לא טרח להפנות את התלמידים לעיין בפרשת "אמה עבריה" הכתובה בפרי משפטים⁴⁷ בה מופיעה מילה הבודדת "והפדה" שממנה למדים שאמה העבריה נקנית בכסף, שמשמעות הפסוק "והפדה" שהאדון מסייע בפדינוה ע"י גרעון כסף, אי"כ בהכרח היא נקנית בכסף, דאם לא כן מה שייד לגרוע מפדינוה. אך כאמור, גם כאן הלימוד מן המילה נלמד בתלוש מן הפרשה, אף שהבנת הסוגיה תלויה אף היא בהכרת הפרשה ובתוכנה וכפי שהגמ' שואלת: "אשכחן אמה העבריה הואיל ומיקדשה בכסף מיקניא בכסף, עבד עברי מנלן". ואם לא מעיינים ולומדים פרשה זו במקור, מנין לתלמיד לדעת שפרשה זו היא פרשת "אמה העבריה", כדי שיבין את שאלת הגמ': "אשכחן אמה העבריה". וכך היה בהמשך הסוגיה.

זו דוגמה אחת לאי בהירות השלטת פעמים רבות בחלק מן השיעורים בגמרא. לא טורחים לעיין במקור בתורה כדי להכיר את העניין על בוריו, כתוצאה מזה יש אי בהירות בסוגיה הנלמדת, וכמובן שדברים מעורפלים ולא ברורים לא יוצרים חיבה וזיקה לחומר הנלמד.

- 1 -

תחום שני שמן הראוי להתייחס אליו, ואשר גם בו באה לידי ביטוי בצורה מובהקת אי בהירות בשיעורי הגמרא, הוא תחום המידות שהתורה נדרשת בהן. סוגיות רבות בשי"ס מבוססות על אחת או יותר משלוש עשרה המידות כפי

47. שמות כ"א, ח.

שהתווה אותן ר' ישמעאל בברייתא המכונה "ברייתא דרבי ישמעאל" המופיעה בתחילת ה"סיפרא"⁴⁸, שהוא מדרש הלכה לספר ויקרא. מצוות רבות בו נלמדות ע"פ המידות שהתורה נדרשת בהן, ולכן הוצבה ברייתא זו בתחילתה של ה"סיפרא" כדבריו של הראב"ד בפירושו לברייתא זו, וז"ל: "מפני כי הספר הזה "ויקרא" מלא מצוות וחוקים והמדרש שדרשו בו נמשכן עליו כמה קלין וחמורין וכמה כללות ופרטות וכמה גזירות שוות, לפיכך קבע בתחילתו המדרש הזה שהוא פתח לכל ויסוד לכל המצוות וכולן מן הקבלה חוץ מן המעט מהנה שהן מפורשות מן התורה".

את דברי הראב"ד ניתן להחיל גם על סוגיות רבות בשי"ס, המבוססות אף הן על שלוש עשרה המידות שהתורה נדרשת בהן, ואף על חלק משולשים ושתיים מידות ע"פ הברייתא דר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי שקבע "בשלושים ושתיים מידות ההגדה נדרשת". גם בסוגיות הלכתיות רבות מופיעות חלק מן המידות האלה. כמו גימטריא⁴⁹ ונוטריקון⁵⁰, ריבוי ומיעוט⁵¹ וכו'. עכ"פ, אי שליטה וידיעה בסיסית ויסודית במידות לא ניתן ללמוד להבין סוגיות אלה המבוססות עליהן.

לדוגמא, באחת הכיתות למדו את המשנה במס' בבא מציעא⁵² "אף השמלה היתה בכלל כל אלו ולמה יצאת...". משנה זו נלמדה כמובן גם עם הגמי שלצידה: "מאי בכלל כל לאו, אמר רבה בכלל כל אבידת אחיד"⁵³. וכשנשאלה השאלה, באיזו מידה מן המידות שהתורה נדרשת בהן השתמשו חכמים במשנה זו, ניתנו תשובות רבות כמעט כמנין המשיבים. החל מהתשובה הנכונה "דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל" ועד לתשובות לא נכונות שונות כגון "כלל ופרט" "פרט וכלל" וכד'.

בוודאי שבמקרה זה חייב הר"מ להסביר לתלמידיו, מדוע מידה זו היא "דבר

48. לתלמידים היא מוכרת בדרך כלל מתוך הסידור. אשר בטעות חושבים שזה מקורה.

49. מסכת נזיר דף ה, ע"א מובא במשנה "סתם נזירות שלשים יום", ובגמ' שם "מנהני מילי, אמר רב מתנא אמר קרא "קדוש יהיה" (במדבר ו, ה) יהיה בגימטריא תלתין הווי".

50. מסי שבת דף קד, ע"ב במשנה "כתב אות אחת נוטריקון ר' יהושע בן בתירא מחייב וחכמים פוטרין".

וכן במסי מנחות דף סו, ע"ב "כרמל - רך ומל וכן הוא אומר... וברש"י שם "וכן הוא אומר דדרשינן נוטריקון".

51. מסי עירובין דף כז, ע"ב "והני תנאי דלקמן ר' יהודה בן גדיש ור"א דרשי ריבוי ומיעוטי, והני תנאי דרשי כללי ופרטי. ר' יהודה בן גדיש ור"א דרשי ריבוי ומיעוטי "ונתת הכסף בכל אשר תאוו נפשך" (דברים י"ד, כו) ריבה, "בבקר ובצאן וביין ובשכר" מיעט, "ויכלל אשר תשאלך נפשך" חזר וריבה, ריבה ומיעט וריבה ריבה הכל".

52. דף כז, ע"א.

53. דברים כ"ב, ג.

שהיה בכלל ויצא מן הכלל, ומה היא דרך הלימוד שלה שהיא "ללמד, ולא ללמד על עצמו יצא, אלא ללמד על הכלל כולו יצא", דאם לא כן, התלמיד לא יבין סוגיה זו כלל וכלל. אלא אף מחובתו של הר"ם לשלול גם את האפשרויות הלא נכונות שנאמרו בכיתה ולנסות לעמוד על מקור הטעות, כדי לשרש טעות זו שלא תחזור על עצמה בסוגיות אחרות. למשל, במקרה זה אשר המילה "כלל" משותפת לכמה מן המידות, מן הסתם מהווה סיבה לטעותם של התלמידים. ועל כן מחובתו של הר"ם גם לתת את הדעת להתייחס למידות האחרות ולדרך הלימוד שלהן, כדי להבהיר לתלמידיו שאין קשר בין מידה זו למידה אליה מתייחסת הסוגיה. ואף להרחיב את הדיבור גם על המידות שאינן שייכות לסוגיה, כדי למנוע טעויות אפשריות בעתיד, בבחינת מה שהגמי אומרת⁵⁴: "אין אדם עומד על דברי תורה אלא אם כן נכשל בהן".

אם התלמיד יבין היטב את המידה "כלל ופרט" או "פרט וכלל" עם דוגמאות לכך, כפי שיציעו התלמידים ע"פ זכרונם מן התורה או מסוגיות אחרות אותן למדו בגמרא, ויבינו את דרך הלימוד של כל אחת מהן, מן הסתם יעשו בהן שימוש במקום הנכון ולא בסוגיה המבוססת על המידה "דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל" כעין סוגייתנו.

לצערי, חלק מן הר"מים סבורים שנושא המידות שהתורה נדרשת בהן, הוא שייך למה שמכונה "מבוא לתושבע"י", והם אינם רואים בזה חלק מהותי מלימוד הגמרא ומסוגיותיה. וכמה מהם אף פנו אלי בעניין זה ואמרו שלדעתם זה תחום ששייך למבואות ואינו חלק אינטגרלי מלימוד הגמרא. גישה זו לעניין בטעות יסודה. ידיעה ושליטה במידות שהתורה נדרשת בהן ודרך הלימוד של כל אחת מהן היא בסיס ויסוד להבנת סוגיות רבות בש"ס, וכעין דברי הראב"ד שהבאנו לעיל. ובפרט שבסוגיות שונות הגמרא משתמשת במידות שהתורה נדרשת בהן, אך אין היא מזכירה את שמה של המידה בשמה המפורש. כמובן שאי ידיעה ואי שליטה בדרך הלימוד של מידה זו המרומזת בגמרא תוצאותיה חמורות, שהרי הלומד אינו מזהה אותה והגיגום בסוגיה רב.

נדגים דברינו בסוגיה ממסכת קידושין⁵⁵, מן הסוגיות הנלמדות ביותר במוסדות החינוך בחטיבה העליונה, ישיבות, בתי ספר עיוניים ובתי ספר מקיפים. על דברי המשנה⁵⁶: "ומצוות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות", שאלה הגמי "מנלן? מהו המקור מן התורה לכך שמצוות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות מהן. ותשובת הגמי בשתי מילים: "גמר מתפילין". המילה "גמר" שתרגומה "למד" אינה מסגירה את שם המידה. גם המשך דברי הגמי: "מה תפילין נשים פטורות אף כל

54. מסכת גיטין דף מג, ע"א.

55. דף לד, ע"א.

56. דף כט, ע"א.

מצוות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות, אינם מסגירים את דרך הלימוד של מידה זו, שהרי הגמי בהמשך משתמשת במילה "גמר" וכן במשפט זה במידת ההיקש המובאת מיד בהמשך וכן במידות אחרות. ואכן המורה שלימד סוגיה זו לא הזכיר את שמה המפורש של המידה שהיא "בנין אבי", והסתפק באמירה לומדים מתפילין. לא די בכך שלא נוצלה ההזדמנות ללמד את המידה "בנין אבי" על מגוון אפשרויותיה או לפחות לציין את הסוגים השונים של "בנין אבי" "מכתוב אחד" "משני כתובים" "משלושה כתובים" "מ"ארבעה כתובים", ודרך הלימוד שלה, כדי שתלמידים יוכלו לזהות מידה זו בסוגיה אחרת שתזדמן לפניהם, אלא אף סוגיה זו עצמה לא נלמדה כראוי.

אמנם רש"י במקום כותב⁵⁷ "צמה מלינו מתפילין...", אך גם זה נאמר ללא תוספת הסבר. ואין כוונתי למחלוקת שבין רש"י לרבינו שמשון מקינון בעניין זה. דלדעת רש"י "במה מצינו" הוא "בנין אבי", וכדברי רש"י המפורשים במסכת בבא קמא⁵⁸ וכן במס' שבת⁵⁹, ולדעת רבינו שמשון מקינון⁶⁰ אין "במה מצינו" נקרא "בנין אבי", ולדעתו "בנין אבי" נקרא רק כאשר למדים משני מלמדים⁶¹. גם אין כוונתי לעסוק בגירסאות השונות אם גורסים "בנין אבי" מכתוב אחד ובנין אבי משני כתובים" או גורסים "בנין אבי" מכתוב אחד ובנין אבי ושני כתובים" וההבדלים בין הגירסאות, וכדברי הראב"ד בפירושו לברייתא דר' ישמעאל בתחילת הסיפרא, אלא כוונתי לפירוש הפשוט של המושג, שדבר המפורש בתורה במקום אחד או בשני מקומות או בשלושה מקומות⁶² משמש כיסוד שממנו למדים גם למקומות אחרים הדומים לזה, כלומר, ע"י מכנה משותף שיש במקומות אלה.

זו גם הזדמנות, לעשות סדר בחשיבה אצל התלמיד בין המידות השונות וחלוקתן לשני הסוגים "מידות ההיקש" ו"מידות הביאור". מידות ההיקש הן שלוש המידות הראשונות בברייתא דר' ישמעאל, "קל וחומר", "גזירה שווה"

57. בד"ה גמרי מתפילין.

58. דף סג, ע"ב בד"ה "היקישא הוא" "דהאי מה מצינו בנין אבי הוא".

59. דף כו, ע"ב בד"ה "ופרט לך הכתוב באחד מהם" וז"ל: "...ולפינן במה מצינו דהוא בנין אבי".

60. "ספר הכריתות" בית ג'. ועיין גם בספר "הליכות עולם" שער ד'.

61. וראה ב"אנציקלופדיה התלמודית" חלק ד ערך "בנין אבי".

62. בעניין אזהרה למקלל אביו במס' סנהדרין דף סו, ע"א.

ובמכילתא פרשת משפטים "מכילתא דר' ישמעאל" פרשה ה' ד"ה מות יומת, כתוב שם בפירוש עניין זה דילפינן משלושה כתובים אזהרה למקלל אביו וז"ל המכילתא: "הרי אתה דן בנין אבי משלושתן, לא הרי דיין כהרי נשיא ולא הרי נשיא כהרי דיין, ולא זה וזה כהרי חרש, ולא הרי חרש כהרי זה וזה, הצד השווה שבהן שהם בעמך ואתה מזהר על קללתם, אף אביך שבעמך אתה מזהר על קללתו".

ו"בנין אבי", ועליהן יש להוסיף את מידת ה"היקש" שאינה כלולה ב"יג מידות דרי ישמעאל"⁶³, אך צורת הלימוד שלה זהה לצורת הלימוד של שלוש מידות אלה, שבכולן לומדים דבר אחר מדבר אחר, אלא שבכל אחת מהן לומדים אחד מהן השני בדרך שונה. ב"קל וחומר" לומדים דבר אחד מדבר אחר בדרך ההגיון. ב"גזירה שווה" לומדים דבר אחד מדבר אחר ע"י מילה זהה שבשניהם, ב"בנין אבי" לומדים דבר אחד מדבר אחר ע"י מכנה משותף שיש בשני המקומות, ובמידת ה"היקש" לומדים דבר אחד מדבר אחר כאשר שני הדברים כתובים בתורה זה ליד זה באותה פרשה או באותו פסוק, וכמובא בהמשך הגמי בקידושין שם: "ותפילין גמר לה מתלמוד תורה, מה תלמוד תורה נשים פטורות אף תפילין נשים פטורות". ולימוד זה של תפילין מתלמוד תורה שנשים פטורות, הוא בדרך ה"היקש" וכפי שכתב רש"י במקום: "גמירי מתלמוד תורה, דליתקוש לפדדי 'ושננתם לבניך' וכתב צתריה 'וקשרתם לכות' "⁶⁴. מאידך מידות הביאור באות לבאר את תוכנה של המצוה עצמה או תוכנו של הדין בו היא כתובה.

עכ"פ, כאשר הסוגיות התלמודיות שיש להן זיקה למידות שהתורה נדרשת בהן נלמדות בשיעורי גמרא בבהירות ובדיוק רב, הן מהוות כלי הכנה והכוונה ללמידה עצמית של הסוגיות הדומות להן, מעבר להבנה הברורה והמדויקת של הסוגיה הנלמדת.

- ח -

תחום נוסף המוזנח אף הוא בדרך ההוראה של חלק מן המורים נוגע לצורך לעיין בסוגיות נוספות בתלמוד במקומות אחרים ב"ש"ס, בין אם זו הפנייה המתבקשת מן הסוגיא בגמרא, ובין אם זו הפנייה המתבקשת מפירושם של רש"י ותוסי. עיון מדוקדק במקורות אליהם יש הפניות, הוא חיוני והכרחי להבנת הגמי רש"י ותוסי. משום מה מזלזלים בדרישה המתבקשת לעיין בסוגיות נוספות ובמסכתות אחרות ובנושאים האחרים, הן בגלל עצלות והן בגלל קושי העיון, וכתוצאה מכך שולטת אי בהירות בסוגיה הנלמדת, קושיית התוסי לא תמיד מובנת על בוריה, תירוץ התוסי המבוסס על ידיעה והבנה של הסוגיה האחרת ממס' אחרת לוקה בחסר, והתלמיד יוצא מהשיעור בידיעות חלקיות בלבד, לא

63. וראה בספר הכריתות לרבינו שמשון מקינון בית בי חדר י"ג שכתב, מדוע ר' ישמעאל לא כלל את מידת ההיקש בתוך י"ג מידות שהתורה נדרשת בהן, מפני שלימוד מן ההיקש נחשב כדבר המפורש בתורה, שלכן אין משיבין על ההיקש, וז"ל: "ובזה ניחא דלא חשיב היקש בהדי הנך, דהוי כמאן דכתיב לגמרי".

64. דברים ו', ת.

מבוססות ולא בהירות. גרוע מזה, התלמיד לומד "כיצד ללמוד", כאשר דוגמה זו היא כיצד לא ללמוד, התלמיד לומד להסתפק במועט במקום שאסור להסתפק במועט, ובמקום ללמוד כיצד לעיין במקומות נוספים כדי להתמודד עם הבנת הסוגיה הנלמדת, הוא לומד על דרך השלילה, לא לעיין ולא להתאמץ. אמנם יש פעמים שאין צורך לעיין בסוגיות אחרות כדי להבין את הגמרא או את התוסי', אבל פעמים רבות זה צורך שבלעדיו לא ניתן להבין את הנלמד על בריו.

עכ"פ, אי הבהירות האופפת תחום נוסף זה שהוא יחודי ובלעדי למקצועות הקודש בכלל ולהוראת גמרא בפרט "תורמת" אף היא את חלקה להרחקתו של התלמיד מן הגמרא.

העיון המתבקש מן הנלמד, מעבר לכך שהוא דרוש להבנת הסוגיה הנלמדת, הוא אמור לתרום להרחבת אופקים, לעושר תורני מצטבר, לחיזוק היצירתיות העצמית הנובעת מהבנת המקורות וליישום המתבקש בסוגיה הנלמדת. הדיוק בכלל והבהירות בפרט יוצרים אצל התלמיד תחושה של שייכות וזיקה לנלמד, מתנכים אותו לבהירות ודיוק בכל דבר הנלמד, מחדדים אצלו את חוש הביקורת הנדרש כ"כ בהבנת טקסט בכלל והבנת הגמרא בפרט, תורמים גם לעושר לשוני ולדיוק בשפה, ומכאן קצרה הדרך להביא את התלמיד לאהבת הגמרא בפרט ולאהבת תורה בכלל.

באחד מביקורי באחת מהשיבות התיכוניות במפגש עם הר"מים כאשר שוחחנו על חשיבות הדיוק והבהירות, פנה אלי אחד הר"מים ושאל, ומה בכך אם אחרים לא מבינים אותי ואת כוונתי, האם לא די בכך שתלמידי מבינים אותי? השבתי לו, שאכן הבחנה זו ישנה בהלכה, לגבי שליח ציבור ששפתו אינה ברורה שאין ממנין אותו כלל וכלל לשליח ציבור כפי שנפסק בש"ע⁶⁵: "אין ממנין מי שקורא לאלפ"ן עיינין ולעיינין אלפ"ן". וכן כהן ששפתו אינה ברורה שנפסק להלכה שלא ישא את כפיו, כמובא בש"ע⁶⁶: "מי שאינו ידוע לחתוך האותיות כגון שאומר לאלפ"ן עיינין ולעיינין אלפ"ן וכיוצא בזה לא ישא את כפיו". מאידך, כתבו הפוסקים שאם בני עירם מבינים את שפתם אין למנוע מהם להתפלל כשליחי ציבור, וכן אם הם כהנים יכולים לעלות לדוכן, וכדברי הרדב"ז⁶⁷ וז"ל:

"הרי לך בהדיא כי אנשי חיפה ואנשי בית שאן כולם היו קורין כך ומשום הכי אין עולין לדוכן. ובוודאי כי באתריהו היו עולין. דאי לא תימא הכי לא היו יורדין לפני התיבה ולא היו נושאים את כפיהם? וכ"ת היו מביאין חזנין וכהנים ממקומות אחרים, זה אינו

65. אורח חיים סימן נ"ג סעיף י"ב.

66. אורח חיים סימן קכ"ח, סעיף ל"ג.

67. שו"ת הרדב"ז חלק א' סימן שצ"ד.

במשמע, אלא ודאי במקומות אחרים קאמר דלגבי דידהו היו עלגים, אבל לבני אתרייהו לא היו עלגים. וזה ברור מאוד".

אך כאמור, הבחנה זו נכונה אך ורק לגבי תפילה, שאין הציבור עוסק בהבנת הנאמר אלא בשמיעת הנשמע, וכיוון שאף הם אומרים לאלפין עיינין וכדומה, הרי שהם שומעים את התפילה כפי שגם הם אומרים אותה. אבל בלימוד תורה, אין הדבר כן. מחובתו של המלמד לומר דברים ברורים שיובנו לכל השומעים, ואם אינם מובנים לכל השומעים ולכל אדם יש בכך פגם בהעברת ובמסירת התורה כפי שצריכה לעבור במסורת הדורות, וכעין דברי הברייתא⁶⁸:

"ושננתם לבניך, שיהו מחודדים בתוך פיך, שכשאתם שואלך דבר לא תהא מגמגם בו אלא תהא אומר לו מיד וכן הוא אומר⁶⁹:
'אמור לחכמה אחותי את ומודע לבניה תקרא, ואומר⁷⁰ 'קשרם על אצבעותיך כתבם על לוח לבך'..."

כתב המהרש"א בחידושי אגדות⁷¹ מדוע הברייתא הביאה גם את הפסוק "קשרם על אצבעותיך", ללמדנו, שדברי תורה צריכים להיות מובנים כל כך שגם ברמיזה היד והאצבע יבינו בהם. וז"ל המהרש"א: "אבל מהאי קרא דמייתי משמע ליה, דתהא רגיל ושגור בידך כל כך שתוכל להבין בהם בלי דיבור גם ברמיזה יד ואצבע דהיינו קשרם על אצבעותיך".

ככלל, למידה משמעותית עבור התלמיד היא למידה ברורה ומובנת. כל דבר הנלמד ברור ואינו משאיר מקום לספיקות, מתיישב על לבו של הלומד, מתחבר אליו ונהיה חלק ממנו. זה אמור כלפי קריאה נכונה ומדוייקת של קטע הגמרא, זה אמור כלפי הפיסוק הנכון של הקטע הנלמד, וכן כלפי כל מושג ועניין חדש המזדמנים לראשונה לפני התלמיד, וקל וחומר כלפי הבנה נכונה ומדוייקת של השקלא וטריא הכוללת קושיות ותירוצים, הבחנות ודיוקים, ראיות ודחיות וכד'. כל קושיה בלתי מובנת היא ערובה לכך שהתירוץ הבא בעקבותיה יהיה אף הוא בלתי מובן. וכל קושיה מובנת וברורה מהווה אתגר אינטלקטואלי עבור הלומד לנסות לתרץ ולפרוך אותה בדרך ההגיון, וכן בכל חלק וחלק ממרכיבי הסוגיה. רק בדרך זו יש סיכוי שנצליח לדבר אל "ראשו" של התלמיד ולרכוש את "לבו", וכמחלוקת התנאים היכן החכמה מצויה בראש או בלב, וכמובא ב"ילקוט שמעוני"⁷²:

"כשלי⁷³ מ"ם גדולה, מלמד שהתענה מ' יום שתנתן לו חכמת התורה

68. ספרי דברים פסקא ל"ד. וכן מובאת ברייתא זו במסכת קידושין דף ל'.

69. משלי ז', ד.

70. משלי ז', ג.

71. בחידושי למסי קידושין דף ל', ע"ב.

72. ילקוט שמעוני משלי רמז תתקכ"ט.

73. משלי א', א.

כמשה דכתיב ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה; ד"א זשי"ה⁷⁴ יוהחכמה מאין תמצאי מלמד שהיה שלמה מחפש ואומר היכן היא החכמה מצויה. ר' אליעזר אומר בראש, ר' יהושע אומר בלב, ואתיא כדעתיה דר' יהושע דאמר החכמה היא בלב דכתיב⁷⁵ עתה שמחה בלבבי, ואין שמחה אלא חכמה שנאמר⁷⁶ יחכם בני ושמו לבי... אמר שלמה אני לא אעשה כמו שעשה אבא, אבא פתח חכמתו בראש אותיות וסיים באמצע, פתח בראש שנאמר⁷⁷ אשרי האישי וסיים באמצע⁷⁸ יכל הנשמה תהלל יהי, אבל אני איני עושה כן, אני פותח באמצע אותיות ומסיים בסוף אותיות, פותח באמצע אותיות במקום שיש חכמה, והיכן חכמה נתונה בלב שנתונה באמצע האדם, נמצאת אומר שדוד תפס כדברי ר' אליעזר ושלמה תפס כדברי ר' יהושע, וכיוון שראה שלמה שהחכמה נתונה בלב משם התחיל שנאמר משלי שלמה בן דודי".

אמר זה נכתב לצ"י ובהשראתו של אורנו ורבנו, יצדנו ויקירנו, ר' אברהם רון זצ"ל, מנהל הש"ס של החינוך הדתי, שהיה צנן וגדול בתורה, בחכמה, באידות וביראת שמים. איש חינוך ומנהיג מופת אשר קבץ אביסס את משנת החינוך הדתי בהנהגתו רבת השנים ובכתביו הרבים. הוא בולט והצטיין בשפה ברורה ובנציחה קדושה ובהטחה של כל אות וסל כל מילה, אשר יצא מפיו חתוכים וברורים כנתינתם אסיני, הן בתפלתו הזכה והטהורה, הן בלימוד התורה, והן בשיחותיו עם הבריות. משנתו הייתה תמיד סדורה וצרכה מופת הן בסגנונה והן בתוכנה. ומצא הכל, צלילות הדעת ובהירות המחשבה בהם הוא נוחן היו לשם דבר באצרכת החינוך. הדברים שיצא מפיו היו מאירים ומזהירים כגוהר הרקיע, וצלו יאה הפסוק⁷⁹: "והמשכילים יזהירו כגוהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים וצלו וצדי".

ת.נ.צ.ב.ה.

74. איוב כ"ט, יב.
75. תהלים ד', ח.
76. משלי כ"ג, יא.
77. תהלים א', א.
78. תהלים קנ"ו, ו.
79. דניאל י"ב, ג.